

Fahredden er- Râzî'de Irâde- Fiil İlişkisi

Hamdi Gündoğar*

Özet

Fahredden er-Râzî irâde konusunda Eş'ariliğin görüşlerini benimsemiş ve bunu detaylandırarak ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre insan kendi fiillerinin gerçek anlamda faili değildir. O, fiilin meydana gelmesinden önce insan zihninde ve kalbinde fiile hazırlık teşkil eden birçok safhanın olduğunu belirtir ve bütün bunların insanın değil Allah'ın eseri olduğunu ifade eder. Fiillerin vukuundan önceki mertebeleri erken dönemde ortaya koyan Râzî, Kur'an ayetlerinden de istifa ederek insanın irade ve fiillerinde Allah'ın iradesine tabi olduğunu ispatlamaya çalışır.

Râzî, irade-fiil ilişki probleminde Allah'ın mutlak iradesi ve yaratmasını öne çıkarmış, insan fiilleri üzerinde Allah'ın irade ve yaratması haricinde hiçbir tesirinin olmadığını ifade ederek Eş'ari'nin kesb anlayışını cebre daha da yaklaştırmıştır.

Anahtar kelimeler: Fahredden er-Râzî, tasavvur, irâde, fiil, kesb.

Relationship Between Will and Act According to Al-Fahraddin Al-Razi

Abstract

Al-Fahraddin al-Razi, adopted al-Ash'ari school's opinion about human will and he tried to explain it in detail. According to him, human, in fact is not the owner of his actions. He indicates that; before act there are in the human mind and heart the actual phases of preparing and he says that; all this aren't belong human but belong to God. Râzî has proved these phases in early period and in this matter he tried to prove that human will and the act dependent on God's will.

Al-Râzî put forward God's will and creation in the will-act problem and he explain that there is no any effect on human act without God's will and creation, thus he closer the Aşh'ari's acquisition idea to the compulsory.

Key Words: Al-Fahraddin al-Razi, imagination, will, act, acquisition

* Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
hamdigundoğar@hotmail.com

Giriş

Fahreddin er-Râzi (ö.606/1209), kelâm sisteminde irâde ve insan fiilleri hususuna önemli bir yer ayırmıştır. O, birçok eserinde irâde ve fiil ilişkisini ele almış, bazı eserlerinde ayrıntılı deliller getirerek meseleyi vukufiyetle işlemiştir. Eş'ari kelam mezhebinde önemli bir yer teşkil eden Râzi'nin irâde ve fiil ilişkisine dair önemli görüşleri bulunmaktadır. Bu araştırmanın amacı Râzi'nin irâde ve fiil hususlarında ortaya koyduğu görüş ve katkılarını tespit etmektir. Râzi'nin düşünce ve yorumlarına geçmeden önce irâde, fiil ve bunlarla ilgili olan diğer bazı kavramlar üzerinde durmak faydadana hali olmayacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

a) İrade: İrade kelimesi, talep etmek, istemek manasına Arapça "rvd" kökünden "if'al" vezninde mastardır. İrade kelimesi, isteme ve dileme gibi ilk anlamların yanı sıra, kast etmek, kurmak, idare etmek, emretmek, harekete geçme gücü ve yeteneği gibi anlamları da içermektedir.¹ İsfahani (ö. H. 425)'ye göre irâde; istek, arzu, emel, umut veya beklentiden oluşan bir kuvvettir. Nefsin bir şeye arzu veya özlem duyup bununla birlikte onun hakkında, "Yapılması gerekir veya yapılmayacaktır." hükmünü vermesinin adı yapılmıştır.² İstılahta herhangi bir vakitte, bir işin terki veya yapılması için birini tahsis etme sıfatıdır ki bu durumda kudretin bütün mümkinâta nisbeti eşit durumdadır.³ Cürcâni (ö.816/1413), *et-Tarifât*'ta irâdeyi şöyle tanımlar; herhangi bir şekilde kendisinden fiil meydana gelen bir hali canlıya gerektiren sıfattır. İrâde daima yok olan şeye ilişkin olur, zira o, herhangi bir işin

1 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, "rvd" mad, Daru Sadır, Beyrut, 1955, III/187-191.

2 el-İsfahani, Rağıb, *Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, İstanbul, 2007, Çev. Yusuf Türker, "rvd" mad., s. 651.

3 Aliyyü'l-Kâri, *Şerhu Fikhi'l-Ekber*, Kahire, 1323, s. 19.

meydana gelmesi ve var olmasına tahsis edilmiş bir sıfattır, başka bir ifadeyle fayda inancını takip eden bir meyildir.”⁴

Fahreddin er-Râzî irâdeyi; “Bir zorunluluk olmaksızın –yapılması veya yapılmaması- mümkün olan bir hususta iki taraftan birini tercih etmeyi gerektiren sıfattır.”⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Günlük hayatımıza ilişkin olarak irâdenin tanımları şöyle yapılmıştır: Eylemlerimizi, arzu, niyet ve amaçlarımıza göre, kontrol altında tutabilme ve belirleme gücü; kişinin belli eylem ya da eylemleri gerçekleştirmede sergilediği kararlılık; belli bir durum karşısında gerçekleştirilecek olan eylemi, herhangi bir dış zorlama ya da zorunluluk olmaksızın, kararlaştırma ve uygulama gücü; eyleme neden olan, eylemi başlatabilen yeti.⁶

Psikolojide insan hareketlerinin kaynağı olarak kabul edilen irâde şöyle tanımlanmıştır: İnsanın dış dünyadan tesirler aldıktan sonra ona karşı yine şuurla tepkiler vermesi⁷; düşüncenin ortaya koyduğu bir gayeye doğru gitme hareketi.⁸

Kur’anda irâde kavramı hem Allah’a hem de insana nispet edilir. İradeden bahseden âyetlerde, ilahi irâdenin mutlak, özgür ve önüne geçilemez olduğu, dolayısıyla insanın irâdesini sınırladığı,⁹ hayır ve şer olarak olup biten her şeyin Allah’ın irâdesi istikametinde gerçekleştiği,¹⁰ fakat onun irâdesinin mutlaka amaçlı, anlamlı, hikmetli ve adil olduğu, kulları için asla zulmü, kötülüğü ve meşakkati murâd etmediği¹¹ bildirilmektedir. İnsan irâdesinden söz eden âyetlerin bir kısmı onun pratik hayatına dair sıradan isteklerini ifade etmektedir. Ahlak ile ilgili âyetlerde insanın irâdesinde serbest olduğu belirtilmekte,¹² bundan dolayı onun iyi şeyleri ve kötü şeyleri istemesinden söz edilmekte,¹³ fakat insan irâdesinin Allah’ın sonsuz mutlak irâdesi tarafından sınırlandırıldığı ve insanın ancak Allah izin verdiği ölçüde özgür olduğu bildirilmektedir.¹⁴

b) Meşîet: Kur’anda irâdenin yanı sıra kullanılan bir kavramdır, ancak irâdeden farklı anlamları da vardır. “Meşîet” “şâe” fiilinin en yaygın mimli mastarı olarak türetilmiştir. “Şâe” ile “erâde” fiilleri genelde aynı anlamda kullanılmakta-

4 Cürcani, S. Ş, *et-Ta’rifat*, İstanbul, 1997, s. 16.

5 Fahreddin er-Râzî, *el Metalibu’l-Aliye mine’l-İlmi’l İlahi*, Beyrut, 1999, III/109; a. mlf, *Kelâma Giriş (el-Muhassal)*, Çev. Hüseyin Atay, Ankara, 2002; Gündoğar, Hamdi, *Fahreddin er-Râzîde İnsan Fiilleri*, İstanbul, 2010, s. 48.

6 Cevizci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002, s. 560.

7 Topçu, Nureddin, *Psikoloji*, İstanbul, 1954, s. 45.

8 Topçu, Nureddin, *a.g.e.*, s. 156.

9 el-Bakara, 2/253; er-Râd, 13/11; el-Ahzab, 33/17.

10 el-En’am, 6/125; el-İsra, 17/16; el-Cin, 72/10.

11 el-Bakara, 2/26, 185; Âl-i İmrân, 3/108; el-Mü’min, 40/31.

12 Âl-i İmrân, 3/145; el-İsra, 17/18; el-Ahzab, 33/28-29.

13 el-Enfal, 8/62,71; Yusuf, 12/25; el-Hac, 22/25.

14 Çağrırcı, M. Hökekleli, H. “İrâde” mad. *DİA*, XXII/ 381.

dır. Bununla birlikte meşîetin “birini bir şeye zorlamak” anlamına geldiği belirtilmiştir.¹⁵

Kur’an’da kullanıldığı gibi genel olarak irâde kavramı yerine kullanılabilen meşîet, bazılarına göre aslında şeyin îcadı ve isâbetidir. Allah hakkında kullanıldığında îcad etme, insanlar için kullanıldığında ise isâbet etme anlamındadır. Allah’ın meşîeti ‘şey’in varlığını gerektirir. وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (Âlemlerin Rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.)¹⁶ ayetinde ifade edildiği üzere, Allah’ın meşîet ettiği olur, etmediği olmaz. Bunu şöyle ifade etmek mümkündür: Allah’ın bir iş hakkında irâdesi, yasaı olmazsa, insanların o işte bir irâde ve fiili olmaz. İnsanların bir şeyi gerçekleştirebilmeleri ancak Allah’ın o fiili gerçekleştirme imkânlarını yaratmasına bağlıdır.¹⁷

İslami literatürde irâde ve meşîetin dışında ihtiyar, şevk, şehvet, kasd, azim, niyet, rıza ve tasmim gibi kelimeler de irâdeyle ilgisi bulunan kavramlardandır. Fakat bunlar arasında bazı anlam farklılıkları bulunmaktadır.

İslâm âlimleri irâde ve meşîet kavramlarından yola çıkarak ilahi irâdeyi ikiye ayırmışlardır. 1. Tekvini ve kevnî irâde, 2. Teşriî ve dini irâde. Birincisi meşîet, ikincisi rıza ve muhabbet demektir. Dini irâde muradın meydana gelmesini gerektirmez. Kevnî irâde hayra, şerre, günaha ve sevaba taalluk ederken dinî irâde sadece hayra taalluk eder.¹⁸

c) Külli İrade: Allah’ın irâdesi için kullanılmakla beraber bazı kelâmcılar bunu Allah tarafından insanlara verilmiş bilkuvve mevcut bir kudret olarak tanımlamışlardır. İnsanda potansiyel olarak bulunan dileme ve isteme kudretidir. Bu irâde bütün mümkün olan fiilleri tercih etmek halinden ibaret olan bir niteliktir ve yaratılmıştır.¹⁹

Eş’ariler ve Matürîdiler insanın irâdesi ve bu irâdenin fiildeki rolü konusunda temelde görüş birliği içinde olmuşlardır. Ancak Eş’ariler, Allah’ın irâdesinin her şeyi kuşattığını dikkate alarak, bu irâdeye külli (genel, bil-kuvve) irâde adını vermişlerdir. Matürîdiler ise Allah’ın irâdesine ilahi ve ezeli irâde demişlerdir. Matürîdilere göre, küllî ve cüz’î irâdenin her ikisi de insana aittir. Küllî irâde, Allah tarafından insana verilmiş olan, yapmayı ve yapmamayı tercihte aracı kabul edilen seçme yeteneğidir. Cüz’î irâde ise küllî irâdenin, iki taraftan birine aktif biçimde yönelmesinden (bil-fiil) ibarettir. Matürîdiler bu sebeple cüz’î irâdeye azm-i

15 İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Kahire, 2003, “şey” mad., I/103-106.

16 et-Tekvîr, 81/29.

17 Gündoğar, Hamdi, “Kur’an’da Allah’ın Mutlak İradesi ve İlmi Karşısında İnsanın İrade Özgürlüğü”, *Marife Der*, 2010, Yıl.10, sy, 3, s. 120.

18 İzmirli, İ, Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara 1981, Haz. Sabri Hizmetli, s. 270.

19 Yüksel, Emrullah, *Sistemik Kelâm*, İstanbul, 2011, s. 82.

musammem, (kesinleşmiş karar), ihtiyar (seçim) ve kasıt (yönelme) adlarını da verirler.²⁰

d) Cüz’i İrade: İrade kuvvetinin bir işe sarfedilmesinden, yani fiili yapmaktan veya terkinden birine taalluku demektir ki kasd, tercih ve ihtiyar sözleriyle de ifade edilir. Cüz’i irâdenin yaratılması meselesinde Eş’arilerle Matürîdiler arasında ihtilaf vardır. Eş’arîlere göre cüz’i irâde yaratılmıştır. Çünkü onlara göre bu irâdenin sebepleri olan kalbe doğan düşünce, arzu ve istekler (devai) de Allah tarafından yaratılmıştır.

Matürîdîlere göre cüz’i irâde “şey” (obje) değildir. Zira şey, var olan bir hususa denir. Çünkü Arapçada “şey“, mevcut manasına gelir. Cüz’i irâde ise bölünmez bir an içinde def’aten insanda meydana gelen bir keyfiyettir. Buna “hal” adı verilir ve bu itibarı bir iş olup mevcut bir şey değildir. Bundan dolayı cüz’i irâde yaratıcıya muhtaç değildir, yaratma fiili ona taalluk etmez.²¹

e) Fiil: Sözlükte “işlemek, yapmak” anlamına gelen “fi’l” kökünden türemiş bir isim olup “iş, davranış, eylem” demektir. Terim olarak; mümkünin imkân sahasından çıkarılıp var kılınması” diye tanımlanabilir. Bunun dışında fiil, “bir şeyin bir başka şey üzerinde etkili olması, müessirden meydana gelen etki, bir şeyin taşıdığı oluş vasfı, bir müessirin etkisiyle bir varlık üzerinde görünen şey” diye tarif edilmiştir. Amel ve sun’ da fiile eş veya yakın kelimelerdir.²²

İsfahâni’ye göre güzel, uygun ya da mükemmel bir şekilde yapılan ya da yapılmayan, bir bilgiyle olan veya olmayan ve bir kasıtle olan veya olmayan ve ayrıca, insandan, hayvandan ve bir cansızdan sadır olanların tümü fiil kapsamına girer.²³ Matürîdî kelâmcılardan Ebu Yusr Muhammed Pezdevî, (ö.493/1099) fiili şöyle tanımlamıştır: “Fiil şeydir, onun yaratıcısı da Allah’tır.”²⁴

2. Kelâm Ekollerinde İrade ve Fiil Anlayışı

Kelâm mezhepleri irâdeyi farklı yorumlamışlardır. Mu’tezile’nin ortak anlayışına göre irâde bir fiildir ve insan fiillerinde bütünüyle kendi hür irâdesine göre hareket etmektedir.²⁵ Allah’ın irâdesi muhdestir ve muhdes bir irâdenin insanın fiillerini dilemesi mümkün değildir. Çünkü onlara göre bu fiilleri yaratan Allah

20 Kılavuz, A. Saim, *Ana Hatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâmî Giriş*, İstanbul, 2007, s. 153,154.

21 Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1911, II/7

22 Yazıcıoğlu, M. Sait, “Fiil” Mad. *DİA*, XIII/59-60.

23 İsfahâni, Rağıp, *Müfredatü Elfaz’i’l-Kur’an*, , “Feale” mad. S.?

24 Pezdevî, Ebu’l- Yusr Muhammed, *Usulü’d-Din (Ehl- i Sünnet Akaidi)*, Çev. Şerafeddin Gölcük, İstanbul, 1980, s. 146.

25 Bkz. Kâdî Abdülcebbar, Şerhu’l Usûli’l-Hamse, Kahire 1988, s. 384, 431.

değildir.²⁶ Mu'tezili kelâmcılara göre insan hür bir irâde ile fiillerini gerçekleştirir ve sonuçlarına katlanır. Allah insanların yaptıklarına müdahale etmez. Çünkü insanları, yapılmamasını emrettiği bir fiile yöneltmek veya teşvik etmek, o fiili yaparken ona yardımcı olmak, daha sonra da yaptığı fiilden dolayı insanı günahkâr olarak cezalandırmak Allah'ın adaleti ile bağdaşmaz. Böyle bir durum zulüm olur. Allah ise kullarına zulmetmez. Allah küfrü, fıskı, isyanı irâde etmez ve bunlarla emretmez. Bilakis bu şerhler insanın irâdesi, ihtiyarı ve fiili ile meydana gelir.²⁷

Ehl-i Sünnet, irâdeyi kadîm bir sıfat olarak tanımlar; irâde Allah'ın kadîm zatı ile kadîmdir. Eğer irâde hâdis olursa Allah onu ya kendi nefsinde, ya da başkasında ihdas eder. Ya da irâde kendi kendine kaim olur. Allah'ın onu kendi nefsinde ihdas etmesi imkânsızdır. Çünkü Allah'ın Zatı hadis şeylerin mahalli değildir.²⁸

İrade konusunda Eş'arîlik Allah'ın ezeli sıfatları olan ilim ve irâdenin mutlaklığından hareket ederek insan irâdesinin kaynağının ve yaratıcısının Allah olduğunu kuvvetle vurgular. İmam Eş'arî (ö.324/936)' ye göre irâde Allah'ın zati sıfatlarındandır.²⁹ Ona göre Allah mutlak ezeli irâde sahibidir. Allah'ın irâde sıfatı ilim sıfatı ile beraber mütalaa edilir. O'nun irâdesi her şeyin üstünde ve her şeyi kuşatmaktadır.³⁰

Eş'arî'nin Allah'ın mutlak irâde anlayışını Kadı Ebûbekir el-Bâkîllânî (ö.403/1013) de benimsemiştir. Bâkîllânî, "Çünkü Rabbin dilediğini hemen eksiksiz yapar."³¹ "Eğer Allah dileseydi yeryüzünde kim varsa hepsi toptan iman ederdi."³² gibi Kur'ân ayetlerine referansta bulunarak Allah'ın, yaratıkların, fiillerin ve bütün olayların irâde edicisi ve yaratıcısı olduğunu ifade etmiştir.³³ Bâkîllânî'nin bu ifadesinde insan irâdesinin Allah'ın mutlak irâdesinin kapsamı içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Eş'ari ekolünün önemli kelâmcılarından Ebu'l-Me'âli el-Cüveynî, insan irâdesi konusunda başlangıçta İmam Eş'arî'nin cebre yakın görüşünü savunurken, daha sonraları insana irâde tanıyan bir görüşü benimsemiştir. Cüveynî, el İrşâd adlı kitabında, Allah'ın irâdesinin mutlak olduğunu ve insanın kendi irâdesi ve fiilleri üzerinde bir tesirinin olmadığını belirtir.³⁴ El İrşâd'da Allah'ın mutlak irâdesini insan irâdesine bir engel gören Cüveynî daha sonra yazdığı el-Akîdetü'n-Nizamiyye

26 Bkz. Kâdı Abdülcebbar, *a.g.e.*, s. 384, 431; Gölcük, Ş. *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul, 1979, s. 99.
 27 Şehristânî, *el-Milel*, Beyrut, 2001, I/ 61; Bkz. el- Cürçânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Beyrut, 1998, VIII/172.
 28 Eş'arî, *Kitabu'l-Luma'*, Kahire, 1975. s. 45-46.
 29 Eş'arî, *el-İbane an Usûli'd-Diyane*, Kahire, 1375, s. 44-47.
 30 Eş'arî, *Kitabu'l-Luma'*, s. 38.
 31 Hud, 11/107.
 32 Yunus, 10/99.
 33 Kâdı Ebubekir el-Bâkîllânî, *Temhîd*, Kahire, 1366, s. 280; Gölcük, Ş. *a.g.e.*, s. 73,74.
 34 el-Cüveynî, *el İrşâd*, Mısır, 1369/1950, s. 210 vd.; Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde İnanç Hürriyeti*, İstanbul, 1997, s. 105.

adlı kitabında insanın irâde sahibi hür bir varlık olduğuna yönelik ifadeler kullanır. O, insanın kesb sahibi olduğunu, Allah'ın da kulun kesbettiği şeylerin yaratıcısı olduğunu ifade eder. Ancak Cüveynî insanın irâde etme ve fiili yapma gücünün başlangıç olarak Allah'ın yaratmasıyla olduğunu belirtme ihtiyacını hisseder.³⁵ O, fiillerin gerçekleştirilmesinde gerçek anlamda malik olanın insan değil Allah olduğunu belirtir.³⁶

Cüveynî başlangıçta Eş'arîliğin cebr görüşüne savunurken daha sonra insanın ihtiyar ve kesb sahibi olduğunu kabul ederek Matürîdîliğin görüşlerine yaklaşmıştır. Ancak insanın gerek irâdesi ve gerekse fiili gerçekleştirdiği andaki güç ve kudretin Allah tarafından verildiğini ısrarla vurgularken onun Eş'ari okuluna mensup olduğu bariz olarak görülmektedir.

Fahreddin er-Râzî'ye göre insan sonradan meydana gelen bir irâde ile fiilini kesb eder. Ancak bu irâde Allah'ın onu insanda yaratması ile meydana gelir. Çünkü Allah bütün varlıkları irâde eder.³⁷ Râzî'ye göre insanın kalbinde ilk önce ortaya çıkan fiili yapma düşüncesi vardır. Bu insanın fiili yapma isteğidir. Bu istek ve daha sonra da insanda yaratılan irâde ile fiillerini yapmak ister. Ancak insanın fiilden önce Allah tarafından yaratılan bütün bu vasıfları yanında fiile götüren sebepler (devai) ve fiilin kendisi de yine Allah tarafından yaratılır. Burada insanın fiil için hazırlığı ve tercihi insan irâdesine, insanın irâdesi de Allah'ın mutlak irâdesine dayanmaktadır.

Matürîdîlikte insan irâdesi ve özgürlüğü Eş'arîlikten farklı olarak değerlendirilmiştir. Matürîdîler Eş'arîlerin cebre yakın irâde söylemlerinden kurtulmak için insan irâdesine Eş'arîlerden daha fazla vurgu yapmışlar ve bunu "yaratılmamış cüzi irâde" kavramıyla sağlamaya çalışmışlardır. İmam Matürîdî'de çok belirgin olmayan cüzi irâdenin yaratılmamışlığı hususu sonraki dönemlerde Matürîdî âlimler tarafından dile getirilmiştir.

İmam Matürîdî (ö.333/944) ye göre insanların fiilleri Allah'ın ihtiyar ve irâdesiyle yaratılmaktadır. Bu fiillerin insana aidiyeti ise bunların insanın irâde ve kesbinin sonucunda meydana gelmesidir.³⁸ Matürîdî mezhebi âlimlerine göre Allah külli irâdeye sahiptir. İnsan ise cüz'î irâdeye sahiptir ve bu irâdeyi Allah yaratmamaktadır. Matürîdî kelâmının önemli âlimlerinden İbn Hümâm (ö.862/1457) insanın sorumluluğunun başlıca temeli olarak insanın cüzi irâdesini göstererek insanın bu irâdesinin yaratılmamış bir "hal" olduğunu ve Allah'ın insa-

35 el-Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizamiyye*, Kahire, 1412/1992, s. 45-48.

36 El-Cüveynî, *a.g.e.*, s. 48.

37 Râzî, *el-Erbâin fî Usulî'd-Dîn*, Kahire, 1982, s. 323; a. mlf., *Kelâma Giriş (el-Muhassal)*, Ankara, 2002, s. 217.

38 Bkz. Ebu Mansûr el-Matürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, Ankara, 2005, s. 364-365, 387.

nın irâdesine müdahale etmediğini söyler.³⁹

İrade-fiil ilişkisi probleminde Matürîdilik ve Eş'arilik arasındaki en önemli fark Matürîdiliğe göre cüzi irâdenin yaratılmamış olduğu hususudur. Matürîdilik cüzi irâdenin yaratılmamış olduğunu ortaya koymakla insanın hür bir irâdeye sahip olduğunu, fiil ve eylemlerini özgür bir şekilde gerçekleştirdiğini ifade etmiş olmaktadır. Bu şekilde insana bir özgürlük alanı açılmakta, dolayısıyla insan yaptıklarından sorumlu olmakta ve sevaba veya cezaya müstehâk olmaktadır.

3. Fiillerin Tasavvuru ve İrâde

Tasavvur, hakkında olumlu ya da olumsuz bir hüküm vermeksizin bir şeyin mahiyetini kavramaktır. Sözelimi *insan* sözcüğü denildiğinde öncelikle anlaşılan, onun anlamıdır. Sonra o sözcüğe olumlu ya da olumsuz bir hüküm yüklenir. O zaman bu tasdik olur. İşte hükümden yani tasdikten önceki bu anlama, algılama ve düşünce tasavvurdur.⁴⁰

Fahredden er-Râzi, insanın fiili gerçekleştirmeden önce onu tasavvur ettiğini, ancak bu tasavvurun (düşüncenin) başka bir ilk tasavvura dayandığını ve bu tasavvurun kaynağının insan olmadığını ifade etmektedir. Burada denilmek istenen, fiili gerçekleştirme düşüncesinin insanın kalbine doğması, onu tahayyül etmesi ve ona niyet etmesidir.⁴¹ İnsanın kalbindeki ve aklındaki bütün bu tasavvur, tahayyül, niyet ve azim Allah tarafından yaratılmaktadır. Müellife göre, fiil tasavvur ve tahayyül edildiği zaman ve kalbinde Allah tarafından bu düşünce yaratıldığı zaman, yöneldiği fiil ve davranış eğer yararlı ise insanda o fiili elde etme istek ve irâdesi meydana gelir, fiil zararlı ise fiil için insanın kalbinde ve aklında o fiile yönelik isteksizlik meydana gelir. Fiili gerçekleştirme irâdesi meydana geldiğinde, onu kesin bir şekilde elde etmek için o fiil üzerinde tam bir azim ve odaklanma meydana gelir ve fiili gerçekleştirmek üzere organlar harekete geçer. Zira bu süreçte dört merteye vardır, bunlardan fiile en yakını organları harekete geçiren kuvvettir ve bu, sağlam karakter ve normal bünye diye isimlendirilir.⁴²

Râzi'nin ortaya koyduğu bu mertebeleri şöyle sıralamak mümkündür; a) Güç ve organların sağlamlığı ki bu merteye insanın ihtiyari fiillerinin meydana gelmesi için gereklidir. b) Fiillerin tasavvur ve tahayyülü. Bu merteye Müellifin düşüncesinde irâdeden önceki en önemli aşamadır ve Allah tarafından yaratılmaktadır. c) İnsanın içinde yarar olduğuna inandığı fiile meyletmesi veya zarar gördüğü fiilden

39 İbn Hümâm, Kemaleddin, *el Müsâyere*, Bulak, 1317, s. 112, 113.

40 Râzi, *Kelama Giriş (el-Muhassal)*, s. 5; a. mlf., *Mealimu Usûlîd-Din*, Çev. Nâdim Macit, Erzurum, 1996, s. 23.

41 Bkz. Yavuz, Y. Şevki, "Fahredden er-Râzi" mad. *DİA*, XII/91.

42 Râzi, *el-Metâlib*, IX/ 26.

kaçınması. Bu aşama da yine Allah tarafından yaratılmaktadır. d) Fiili gerçekleştirme aşamasında kesin odaklanma.⁴³

Râzî'nin asırlar öncesinden ortaya koyduğu fiil öncesine ait irâdeye ilişkin mertebeler, günümüz psikolojisinde şöyle tespit edilmiştir: Birinci safha, gaye tasavvuru safhasıdır. İkinci safha, istişare (düşünüp taşınma) safhası, üçüncü safha, düşünüp taşındıktan sonra karar safhası ve dördüncü safha icra safhasıdır.⁴⁴ Ancak psikolojide irâdeye ilişkin aşamalar insanın bir fonksiyonu olarak tanımlanırken Râzî' bu aşamaların tamamının Allah tarafından yaratıldığını ve insanın bu mertebelerde bir etkisinin olmadığını söyler. Zira ona göre fiilin oluşunda esas olan tasavvur ve tahayyülün elde edilmesini, insanın irâdesi ve gücü dâhilinde bir olgu olarak kabul etmek mümkün değildir. Müellif burada iki gerekçeyi ortaya koyar. Birincisi, hiçbir malum olan şeyin ve tasavvurun insanın irâde ve gücü dâhilinde olması mümkün değildir. İkincisi, insandan meydana gelen tasavvur, tahayyül, niyet ve insanın kalp ve aklında meydana gelen mertebeler Allah'ın yaratmasıyla meydana gelir. Bu durumda tasavvur, tahayyül, niyet ve azm başlangıç itibarıyla başka bir tasavvura dayanır. Ona göre insan fiillerinin dayandığı tasavvur insan kaynaklı olursa burada teselsül veya devir lazım gelir ki her iki durum da imkânsızdır. Ona göre insandaki tasavvur ve sonrasında irâde, Allah'tan olan ilk tasavvura dayanır ve ihtiyari fiillerinin başlangıcını teşkil eder. Zira insanın kalp ve zihnindeki tasavvur ve niyetler kesbi değildir yani bu tasavvurların oluşumu insanın ihtiyarıyla değildir, bilakis ızdırârî olarak insanın kalbinde meydana getirilmektedir.⁴⁵

Râzî'nin, tasavvur anlayışından şunu anlamak mümkündür: İnsan ilk başta fiillerini tasavvur eder ve karar verici düşüncesi kalbine doğar. Daha sonra irâde ve kuvvetli bir azim ile fiili gerçekleştirmeyi ister yani kesb eder; ancak insanın bu tasavvurunu, azim ve kesbini de yaratan Allah'tır. Dolayısıyla insanın bütün tasavvur, düşünce, irâde ve dolayısıyla kesb etme aşamalarının tamamı Allah'ın mutlak irâdesi ve kudreti dâhilinde meydana gelmektedir.

4. İrade - Fiil İlişkisi

Fahreddin er-Râzî'ye göre insana ait bir fiilin gerçekleşmesi için onun önce kesin bir karar vermesi ve bunu gerçekleştirecek gücünün bulunması gerekir. Kişinin karar vermesini sağlayan düşüncenin (tasavvurun) kalbinde doğması ise kendi kendine değil, Allah'ın yaratmasıyla gerçekleşir. Eğer bunların bir yaratıcı

43 Râzî, *a.g.e.*, IX/ 26.

44 G.Dwelschouwers, *Psikoloji*, Çev. Şekip Tunç. İstanbul, 1952, s. 98 den nkl. S. Yeprem, *a.g.e.*, s. 94.

45 Râzî, *el-Metâlib*, IX/ 27.

olmaksızın kulun kalbinde kendiliğinden meydana geldiği iddia edilirse bu takdirde bütün varlıkların bir yaratıcıya ihtiyaç duymadan kendi kendine meydana gelebileceğini kabul etmek gerekir ki bu bizi Allah'ın varlığını inkâra götürür. Şu halde kulun kalbine doğan düşünceleri yaratan Allah'tır. Fiil yaratılmış da olsa kişideki güç ve irâde ile meydana geldiğinden insan gerçek fail olur.⁴⁶ Nitekim Kur'an-Kerim'in "Sizler, sözlerinizi gizleseniz de açıklasanız da birdi. O, kalplerde olanı bilir. Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır."⁴⁷ ayetlerinde Allah'ın kalplerdeki düşünceleri bildiği anlatılmış, sonra da kişiyi fiile sevk eden veya fiilden alıkoyan düşünce ve inançlardan ibaret olan kalbin bütün fiillerini yaratan Allah'ın onları bilmemesinin imkânsızlığına dikkat çekilmiştir. Yine Kur'an'da ilimde derinleşmiş kimselerin, "Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme!"⁴⁸ diye niyaz ettikleri bildirilmiştir. Eğer Allah kalpleri çevirmeseydi ve O'ndan düşünceleri yaratma fiili sadır olmasaydı âlimlerin bu duası anlamsız olurdu. Bütün bunlar, iman veya inkâra elverişli olan insan kalbinin müessir bir sebep bulunmadan iki şıktan birinde karar kılmasının mümkün olmadığını ve bu karara tesir eden sebebin (dai) ilahi irâde olduğunu göstermektedir.⁴⁹

Râzî, fiillerin vukuunda insanın irâdesinin tek başına yeterli olmadığını belirtir. Ona göre fiillerin oluşumunda insan irâdesinden önce onu irâde eden Allah'ın mutlak irâdesi devreye girer. Allah'ın mutlak irâdesi ile beraber fiil öncesinde kalbe aniden doğan düşünce, kudret, sebepleri de yine Allah yaratır. Allah'ın insanda düşünce irâde, kudret, kasd, azm ve güç gibi unsurları yaratması sonrasında insanın hadis olan irâdesi ve gücünü kullanmasıyla fiil gerçekleşir. Durum böyle olunca Râzî'ye göre bu fiillerin gerçek anlamda yaratıcısı Allah olmakta, dolayısıyla insanın yapıp ettiği şeyler Allah'ın kaza ve kaderi doğrultusunda meydana gelmektedir.⁵⁰

Râzî bu görüşünü şöyle temellendirir: İnsan birçok şeyi yapmak için irâdesini ortaya koyar ancak her yapmak istediğini meydana getiremez. Çoğu kere onun yapmak istediklerinin tam tersi meydana gelir, bu durumda kişi fiillerine hâkim olmamaktadır. Müellif, ayrıca kişinin iyi veya kötü niyetle birçok şeyi yapmak istediğini ve bu durumlarda da olayların ve fiillerin her zaman istediği şekilde gelişmediğini belirtir. Râzî, "Eğer kişinin fiili onun irâdesi ve yaratmasıyla meydana

46 Râzî, a.g.e., III/73; IX/26-27; Yazıcıoğlu, M. Sait, "Fahredden er-Râzî" mad. D'IA, XII/91.

47 el-Mülk, 67/13,14.

48 Âl-i İmran, 3/8.

49 Râzî, el-Mefâtihü'l-Ğayb, Thk. İmad Z. Barudiy, Kahire, 2003, VII/176-178; XXX/60,61.

50 Râzî, el-Metâlib, IX/ 7; a. mlf., Nihâyetü'l-Ukûl fi Dirâyeti'l-USÛL, Kayseri Raşit Efendi Ktp. No: 504, vr. 108; a. mlf., Meâlimu Usûlîd-Din, s. 61.

gelseydi, o zaman ancak kişinin istediğinin olması gerekirdi; ancak her zaman insanın istediği meydana gelmemektedir.” der. Örneğin kişi gerçek ilim tahsilini ve doğru bir itikâd sahibi olmayı ister, ancak olay her zaman bu şekilde meydana gelmez, bilakis bazen cehalet ve sapıklık meydana gelir. İnsan bazen imanı kasteder, ancak küfür meydana gelebilir.⁵¹ Bu örnekleri vermekle Râzî, insanın her zaman isteklerinin yerine gelmediğini ve bu durumun, insanın fiillerinin gerçek anlamda faili olmadığının bir göstergesi olduğunu belirtmek istemektedir.

Râzî'ye göre insanın hadis olan irâde ve kudreti bulunmakla birlikte bunların fiilin meydana gelişinde bir etkisi yoktur. Çünkü kişinin kendi fiillerinden birini işlemesi, onun kalbine doğan alternatif düşüncelerden biriyle kudretinin anlaşılması sayesinde mümkün olur. Alternatiflerden birinin tercihi ise kalbe gelen ani düşüncelerle oluşur. Kendi kendine meydana gelemeyecek olan bu düşünceleri yaratan şüphesiz Allah'tır. Bu durumda fiilin vukuunda asıl etkili olan insanın kendisi değil onu fiile sevk eden düşüncenin yaratıcısıdır.⁵²

Râzî, eserlerinde savunduğu bu görüşüyle, fiillerin yaratılması konusunda İmam Eş'arî'nin kesb anlayışını devam ettirdiğini göstermektedir. Bu anlayışta kişiye, fiile mahal olmaktan başka bir fonksiyon verilmemektedir. Ne var ki müellif daha öncede belirtildiği gibi kesb konusunda bazen Matürîdî'nin görüşüne benzer; “fiil üzerinde tam bir azim ve kesin odaklanma” şeklinde ifadeler de kullanmış ve fiilin meydana gelmesinde insan etkinliğini vurgulamıştır.⁵³ Ancak buna rağmen genel olarak bakıldığında kesb konusunda Râzî'nin ağırlıklı olarak İmam Eş'arî'nin insan irâdesi aleyhine olan görüşünü sürdürdüğünü, fiillerin meydana gelmesi hadisesini bütünüyle Allah'ın irâde ve kudretine bağladığı anlaşılmaktadır.

Râzî, fiil öncesi kalbe doğan ani düşünceler, irâde ve kesb aşamaları hususlarındaki görüşleriyle Eş'arî'nin kesb anlayışını insanın aleyhine daha da daraltmıştır, denebilir. Fiilin oluşu ve öncesindeki hiçbir aşamada insana bir etkinlik alanı bırakmayan Râzî, bu konudaki Eş'arî'nin “cebr-i mutavassıt” görüşünü cebre daha da yaklaştırmıştır. Fiil ve önceki mertebelerde Allah'ın irâde ve kudreti şüphesiz ki mevcuttur. Ancak irâde sahibi kılınan insanın da fiilde bir katkısının olduğu muhakkaktır. İslam kelâmının ve felsefesinin büyük şahsiyetlerinden olan Râzî'nin bu konuda İmam Eş'ari kadar bile insan irâdesine yer vermeyen görüşü, kendisinden beklenmeyen bir tutum olarak değerlendirilmektedir.

Nitekim çağdaş İslam âlimlerinden Fazlur Rahman da Râzî'nin insan irâdesi ve fiilleri hususundaki görüşlerini tenkit eder. Ona göre Râzî'nin görüşleri insan

51 Râzî, *el-Metâlib*, IX/ 61.

52 Râzî, *a.g.e.*, IX/ 10,11; Yazıcıoğlu, M. Sait. “Fiil” mad. *DİA*, XIII/61.

53 Bkz. Râzî, *a.g.e.*, IX/ 26, 27.

hürriyetinin inkârı anlamına gelmekte ve katı bir determinizme götürmektedir. Fazlur Rahman'a göre Râzî'nin görüşlerinde takipçisi olduğu Eş'arî'nin, fiilin kul tarafından kesbedilmesi' görüşü için bile yer kalmamaktadır.⁵⁴

Râzî'den sonra gelen Eş'arî kelâmcıları, fiillerin oluşmasında insanın etkisini azaltan bir temayül içine girmişlerdir. İnsanların fiilleri konusunda Eş'ariyye çoğunluğunun görüşlerini isabetli bulan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954), "Ne cebir vardır ne tefviz." anlayışına karşı "Hem cebir vardır hem tefviz." tezini savunmuştur. Ona göre insan kendi irâdesiyle ve tercihiyle Allah'ın yapmasını istediği fiilleri yapar. Fiillerini kendi irâdesiyle yapması açısından hürdür, sadece Allah'ın yapmasını istediği fiilleri tercih edebildiği için de cebir altındadır.⁵⁵

Özetleyecek olursak Râzî'ye göre; insanın iş ve fiilleri yalnız başına insanın irâde ve gücü ile gerçekleşmez. Allah sebepleri ve gücü yaratır ve fiilin oluşu gerçekleşir. Eğer sebepleri ve gücü Allah yaratmazsa fiil meydana gelmez. İnsan bir iş yaptığı zaman insanda vaki olan irâde ve istek insanın kendisinden ortaya çıkmaz. Dolayısıyla fiilin gerçekleşmesi de bizdeki fiilin meydana gelme irâdesinden dolayı değildir. Müellife göre fiilin oluşmasındaki başlangıç Allah'ın irâdesi ve yaratması iledir. Kalbimizde hissettiğimiz şey, her şeyin Allah'tan olduğunun en iyi delilidir. Râzî, özetle burada "İnsan muhtar suretinde muztardır.", yani fiillerinde özgür suretinde zorunlu bir varlıktır diyor. Onun ortaya koyduğu bu durum, öteden beri savunduğu şey olan; insanların fiilleri konusunda tam bir hürriyet ve irâdeye sahip olmadığı; bunun da sebebinin, insanın irâdesinin ve kudretinin yaratıcısının Allah olduğudur.

5. Allah'ın Mutlak İradesi ve İnsan İradesi

Râzî'ye göre fiil, insanın irâdesine, insanın irâdesi de Allah'ın mutlak irâdesine dayanır. Nihai olarak Kur'ân'a ve akla göre insanın fiili, Allah'ın mutlak irâdesinin kapsamı dâhilindedir. Müellif akli delillerle savunduğu bu hususu Kur'ân ayetlerine dayandırarak da savunmaktadır. Müellif "وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ" "Siz dilemezsiniz, ancak Allah diler!"⁵⁶ ayetindeki dileme "şae" fiilinin mefulünün mahzuf olduğunu belirtir ve şöyle der: "Bu durumda onu iki şekilde takdir etmek mümkündür. Birincisi, siz dilemezsiniz, ancak eğer Allah bu şeyi dilerse o şey olur. İkincisi, siz bir şey dilemezsiniz, ancak Allah sizin bu şeye dileğinizi dilerse şeklinde olur."⁵⁷ Müellife göre bu takdirlerden birincisi muhaldir, çünkü bir kişi cis-

54 Fazlur Rahman, *İslam*, Çev. M. Dağ, M. Aydın, Ankara, 1996, s. 137.

55 Yazıcıoğlu, M. Sait, "Fiil" Mad. *DİA*, XIII/61.

56 el-İnsan, 76/30.

57 Râzî, *a.g.e.*, IX/107.

min hareketini dilediğinde, diğeri hareketsizliğini ister. Öyleyse söz konusu ayeti ikinci takdir üzere yorumlamak gerekir. Yani; 'Siz dilemezsiniz, ancak Allah bu şey için irâdenizi diler.' Burada irâde açık bir şekilde zikredilmiş, irâdenin mefulü ise zikredilmemiştir. Bu da insan için istek ve irâdenin meydana gelmesi; Allah'ın irâdesine bağlıdır anlamına gelmektedir.⁵⁸ Râzî'ye göre, insandan fiilin meydana gelmiş olması, fiilin irâdeye bağlı olduğuna dair bir gerçektir ve aynı zamanda bu irâdenin insanın kalbinde meydana gelmesi de Allah'ın irâdeyi insanın kalbinde yaratmasına bağlı olduğuna delildir. Râzî'nin naklettiğine göre Mu'tezile "Dileyen inansın, dileyen inkâr etsin."⁵⁹ ayetini, iddialarına delil olarak şöyle açıklamıştır: İman-küfür, itaat-mâsiyet vb. şeylerdeki işlerin insana ve onun irâdesine bırakıldığı ayette açıktır. Bundan dolayı kim bunu kabul etmezse Kur'an'ın açık nassına muhalefet etmiş olur.⁶⁰ Râzî, imanın ve küfrün insanın irâdesine bırakılmadığını belirterek Mu'tezile'nin görüşlerini geçersiz kılmaya çalışır ve ayeti şöyle yorumlar: "Bu ayet iman ve küfrün gerçekleşmesinin, iman ve küfrü dilemenin tahakkukuna bağlı olduğuna dair sarih bir ifadedir. Akıl da açıkça bunu gösterir, çünkü seçim yapabilen aklın, o şeye yönelmeksizin ve onu tercih etmeksizin bir şeyin gerçekleşmesi imkânsızdır. O kasıt ve ihtiyarın gerçekleşmesi, eğer kendisinden önce bulunan bir kasıt ve ihtiyar ile olmuşsa, o zaman sonsuza kadar her kasıt ve ihtiyardan önce bir kasıt ve ihtiyarın bulunması gerekir. Halbuki bu imkânsızdır. Bu sebeple o kasıt ve tercihlerin, zorunlu olan kasıt bulunduğu zaman Allah'ın insanda zaruri olarak yarattığı kasıt ve tercihe varıp dayanması gerekir. Zaruri olan tercih ise fiili gerektirir. O halde insan ister dilesin ister dilemesin, eğer onun kalbinde kesin irâde bulunmazsa fiil meydana gelmez. Ama o kesin irâde bulunursa, insan ister dilesin isterse dilemesin fiil o irâdeye varıp dayanır. Bundan dolayı insan görünüşte muhtar, ama aslında muztar ve mecbur olan bir varlıktır."⁶¹

Râzî'ye göre Allah insanların fiillerini onlara izafe eder. Sonra onların tahsisini nefesine izafe eder. Bu da insanın fiilinin Allah'ın fiili olduğunu gösterir. Birinci öncülün delili şu ayetlerdir: "Ey iman edenler! İman ediniz!"⁶² "...Allah onların kalplerine imanı yazdı."⁶³ Bu ayetler gösteriyor ki insanın imanı Allah'ın fiilidir. İnsan da bu fiili kesbetmektedir. İkinci öncülün delili ise Allah'ın şu ayetleridir: "Az gülünüz, çok ağlayınız."⁶⁴ "Ve gerçekten güldüren de ağlatan da odur."⁶⁵ Üçüncü

58 Râzî, a.g.e., IX/107; Gündoğar, H. a.g.e., s. 193.

59 el-Kehf, 18/29.

60 Râzî, *Mefatihul-Gayb*, XXI/110.

61 Râzî, a.g.e., XXI/110; Gündoğar, H. a.g.e., s. 194, 195.

62 en-Nisa, 4/136.

63 el-Mücadele, 58/22.

64 et-Tevbe, 9/82.

65 en-Necm, 53/43.

olarak Allah'ın şu ayetleri zikredilebilir: “De ki yeryüzünde gezip dolaşın...”⁶⁶ “Sizi karada ve denizde gezdirip dolaştıran O’dur...”⁶⁷ Ayetler, insanın fiilleri bağlamında ele alındığında kulları yürütmenin, Allah katından olduğuna delalet etmektedir.⁶⁸

Râzî, “Siz onları öldürmediniz, lakin Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın ancak Allah attı...”⁶⁹ ayeti için şu tefsiri yapar: Burada fiil, bir eserin iki müessir tarafından meydana gelmesini engelliyor, çünkü burada taraflardan birinin mecaz olduğuna hükmetmek gerekiyor ve burada “atmak” fiilinin zikredilmesi de murâd edilmesi de mecâzîdir. Râzî, “Atmak olmaksızın attın.” şeklindeki bir ifadenin takdirinin şöyle olacağını söyler: “Sen ilmi açıdan, mârifet kabilinden ve maksadın hâsıl olması kastiyle atmadın ancak Allah attı.” Yani Allah onu kast edilen yere attı.⁷⁰ Râzî’ye göre Allah, ayette insanların öldürmelerini ve atmalarını kendi nefesine izafe etmiştir. Dolayısıyla söz konusu ifade bu fiillerin ancak Allah tarafından meydana getirildiğine delalet eder.

Daha önce akli olarak insanın fiillerini gerçekleştirmesinin insanın irâdesiyle olmadığını delillendiren Râzî, bu defa irâde konusunda Kur’ân ayetlerini delil getirerek, insanın fiilinin insanın irâdesine dayandığını ancak insan irâdesinin de Allah’ın irâdesine dayandığını ve sonuç olarak insanın irâdesinin ve fiillerinin Allah’ın yaratmasıyla gerçekleştiğini ifade ediyor.

Sonuç

Fahredden er-Râzî, Eş’ari ekolünün önde gelen kalamcılarındandır. Onun birçok kalamcıdan farkı, meseleleri bütün yönleriyle ele alıp delillendirmesidir. İrâde-fiil ilişkisi probleminde de aynı metodu devam ettirmiştir.

Râzî’nin irâde-fiil ilişkisi hususunda ortaya koyduğu en önemli nokta, fiilin gerçekleşmesini sağlayan irâdeden önceki tasavvur aşamasıdır. Bunun yanında fiilden önce fiili yapma isteği veya ondan kaçınma hissini belirttiği de önemlidir. Ona göre fiillerin gerçekleşmesinde tasavvur, irâde ve kesb gibi mertebeler vardır, ancak bütün bu mertebeler birbirine bağlı olarak bir ilk mertebeye dayanır ki bu da Allah’ın mutlak irâdesidir.

Râzî’yi irâde-fiil ilişkisi meselesinde orijinal kılan husus, günümüz psikolojinin ele aldığı irâde safhalarını asırlar öncesinden ele almasıdır. Ancak o, psikolojinin insan irâdesine mal ettiği mertebeleri Allah’a has kılar.

66 el-Ankebut, 29/20.

67 Yunus, 10/22.

68 Râzî, *el-Metâlib*, IX/107.

69 el-Enfal, 8/17.

70 Râzî, *a.g.e.*, IX/108.

Eş'ari ekolünün temel taşlarından biri olan Râzî, bazı meselelerde İmam-ı Eş'ari'den farklı düşünmüş olmasına rağmen irâde ve insan fiilleri konusunda ondan daha fazla cebre meyletmiştir denilebilir. Oysa Râzî den beklenen fiil konusunda insan irâdesine daha fazla yer açması idi. O, kesbin insana ait olduğunu zaman zaman ifade etmesine rağmen bu kesbin de Allah'a ait olduğunu kuvvetli vurgularla teyid eder ve Allah'ın mutlak irâdesine bağlar.

Özetle Râzî'nin görüşünde, insan irâdesi ve kesbi Allah'ın mutlak irâdesi içinde kaybolmuş gibidir. Kendisinden önceki Eş'ari âlimler gibi Râzî'de görüşlerini açıklarken insan fiillerinde insanın kendisine ait bir cüzî irâdeden bahsetmekten kaçınmıştır. Bunu da en iyi bir şekilde özetleyen "İnsan muhtâr suretinde muztardır." sözüyle ifade etmiştir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Kahire, 1408/1988.
 Aliyyü'l-Kâri, *Şerhu Fıkhî'l-Ekber*, Kahire, 1323.
 Cevzci, Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 2002.
 Cürcanî, S. Ş, *et-Ta'rifât*, İstanbul, 1997.
 Çağrı, M. Hökekleli, H. "İrade" Mad. *DİA*, XXII.
 Ebu Mansûr el-Matürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, Ankara, 2005.
 el-Cüveynî, *el-Akidetü'n-Nizamiyye*, Kahire, 1412/1992
 el-Cüveynî, *el İrşâd*, Mısır, 1369/1950
 Eş'ari, *Kitabu'l-Luma'*, Kahire, 1975.
 Eş'ari, *el-İbane an Usulî'd-Diyane*, Kahire, 1375.
 Fahreddin er-Râzî, *el Metâlibu'l-Aliye Mine'l-İlmi'l İlahi*, Beyrut, 1999.
 ..... *Meâlimu Usûli'd-Din*, Çev. Nadim Macit, Erzurum, 1996.
 ..... *Kelâma Giriş (el-Muhassal)*, Çev. Hüseyin Atay, Ankara, 2002.
 ..... *Mûlahhas fi'l Mantık ve'l-Hikme*, Süleymaniye Ktp. Damat İbrahim Paşa, No: 827.
 ..... *Mefatihu'l-Ğayb*, Râzî, Thk. İmad Z. Barudiy, Kahire, 2003.
 ..... *Nihâyetu'l-Ukûl fi Dirayeti'l-Usul*, Kayseri Raşit Efendi Ktp. No: 504.
 ..... *el Erbaîn fi Usûli'd-Din*, Kahire, 1982.
 Fazlur Rahman, Çev. M. Dağ, M. Aydın, *İslam*, Ankara, 1996.
 Gölçük, Şerafettin, *Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri*, İstanbul, 1979.
 Gündoğar, Hamdi, *Fahreddin er-Râzî'de İnsan Fiilleri*, İstanbul, 2010.
 Gündoğar, Hamdi, "Kur'an'da Allah'ın Mutlak İradesi ve İlmi Karşısında İnsanın İrade Özgürlüğü", *Marife Der*, 2010, Yıl.10, sy, 3.
 İsfahanî, Rağıp, *Müfredatü Elfazi'l-Kur'an*, Çev. Yusuf Türker, İstanbul, 2007.
 İbn Hümâm, Kemaleddin, *el Müsâyere*, Bulak, 1317.
 İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, "rvd" mad, Daru Sadır, Beyrut, 1955.
 İzmirli, İ, Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara 1981, Haz. Sabri Hizmetli.
 Kâdî Abdülcebbar, Şerhu'l Usûli'l-Hamse, Kahire 1965.
 Kâdî Ebubekir el-Bakillânî, *Temhid*, Kahire, 1366.
 Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâm'a Giriş*, İstanbul, 2007.

- Özler, Mevlüt, *İslâm Düşüncesinde İnanç Hürriyeti*, İstanbul, 1997.
Râğıp el-İsfehânî, *Müfredât*, İstanbul, 2007.
Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Beyrut, 1998.
Şehristanî, *el-Milel*, Beyrut, 2001.
Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, İstanbul, 1911.
Topçu, Nureddin, *Psikoloji*, İstanbul, 1954.
Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahredden er-Râzî" Mad. *DİA*, XII.
Yeprem, S, *İrade Hürriyeti ve Matüridi*, İstanbul, 1997.
Yüksel, Emrullah, *Sistemantik Kelâm*, İstanbul, 2011.